

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 46 (1960)

Artikel: La vivonda en la superstiziun romontscha
Autor: Maissen, Felici
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-882194>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 02.04.2026

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

La vivonda en la superstiziun romontscha

da Sur Felici Maissen, Zignau

I. Noziuns generalas

Superstiziun el ver senn vul dir ina faulsa veneraziun dil ver Diu entras acts nunlubi ni adoraziuns d'ina creatira (idolatria). Per ordinari capeschan ins sut superstiziun la faulsa cardientscha de puder obtener in cert intent, de saver preveser u presentir igl avegnir ni fatgs zuppai entras mieds nunadattai per quei intent. Igl ei en sesez ina faulsa cardientscha, ch'ina certa caussa possedi ina forza zuppada ch'ella ha tuttavia buc, ni tenor igl uorden della natira ni tenor igl uorden della grazia.

Igl origin della superstiziun en general sco era d'ina buna part de sias diversas fuormas existentas ded oz tonscha anavos el temps paganil. Ei schai el natural dil carstgaun primitiv, ch'ei unius e ligiaus cun la natira de suandar attentamein ils eveniments de quella. Sa el lu buca capir quei ni tschei, lu tscherca el sclariment ellas enzennas ed appariziuns della natira. Il nunveseivel vestgescha el savens en in vestgiu veseivel e dat lu a tut abstract ina fuorma concreta. Aschia ei seformau tier il carstgaun primitiv e pli tard era tier il cristianisau in sentir e patertgar, in bein cultural, che ha pudiu semantener, sche era cun enqual metamorfosa, duront tschentaners e millenaris en possess d'in pievel.

Per capir igl origin della superstiziun populara, sco ella exista per part aunc en nos dis, stuein nus buc emblidar, ch'il carstgaun primitiv steva — cunzun en las muntognas — en in continuau combat cun las forzas della natira, cun malauras, bovas e lavinas ed autras catastrofas. Sia existencia dependeva dalla fritgeivladad della tiara. Quella puspei dependeva da sulegl e plievvia, dall'aura. Il primitiv carteva en ses dieus. El era ferm perschuadius dalla exi-

stenza buca mo da buns spérts che portan benedicziun, che vulan mal e schendran dapertut sventira e malura. Quella cardientscha fa prender el ina posiziun singulara enviers siu contuorn, enviers las plontas, ils animals e carstgauns, ina posiziun, entras el spera de puder effectuar il bien ni tener lunsch naven il mal. Ultra de quei senta buca mo il pagaun, mobein era il cristianisau da tuts temps in cert basegns, de saver determinar gia ordavon certs eveniments e de puder mirar tgei che daventa egl avegnir. **Per arrivar a quests intents drova el lu savens mieds diltuttatfatg nunadattai: quei ei superstiziun!**

Tier tuts pievels culturals e da tuts temps cattein nus las diversas fuormas de superstiziun. Baul se presenta ella el vestgiu d' in **proverbi** popular, baul sco vegl **usit**; beinduras sevestgescha ella cul manti d' ina **detga** populara ed autras ga sezuppa ella schenada en ina **praula**.

En la scrutaziun folcloristica stuein nus denton stender la noziun della superstiziun aunc empau pli vast ch' el senn declarau e comprender era la schinumada **medischina populara**, aschilunsch sco igl effect schai buc en il mied applicau. Aschi prest sco il ver e natural effect d' in eveniment che selai interpretar superstiziusamein, vegn enconuschius, setracta ei buca pli de superstiziun. Medemamein ein tuts acts cristianisai ni religios—ecclesiastics che vegnan menzionai el decuors de quest tractat buca superstiziun.

La superstiziun populara ha occupau ils pli divers territoris della veta de mintga di. Oravontut ha ella priu possess dils schabetgs principals della veta, dalla naschientscha, nozzas e mort. E lu era da quei che survescha al manteniment della veta, della vivonda.

El pievel romontsch regeva e regia per part aunc oz in bi diember de fuormas superstiziuns che serefereschan alla **vivonda humana**. Lur origin tonscha viaden el temps che nossa tiara era aunc paganila. Il cristianissem ha lu combattiu ella. La Baselia Catolica considerescha la vera superstiziun per in act pecaminus e combatta ella cun castitgs ecclesiastics (Canon 2325). Biaras anteriuras fuormas ha la Baselia buca semplamein dismiss, mobein cristianisau. Autras fuormas han aunc adina pudiu semantener en ina moda pli u meins sblihida ni midada. Sut quests aspects encurin nus de considerar, aschi lunsch sco pusseivel las diversas fuormas della vertenta superstiziun populara romontscha sur della vivonda humana.

II. Las singulas fuormas de superstiziun e vivonda

I. Enzennas de fritgeivladad

Denter ils principals mieds alimentars dal temps pli vegl udevan paun e products de frina, carn, latg e products de latg: pieun, caschiel e tschagrün. Perquei serefereschon las biaras superstiziuns a quellas vivondas. Igl εμπрем quitau era ussa de seguir ina buna, abuldonta raccolta. Falleva la raccolta, muntava quei miseria e fom. Pertgei ins era quasi exclusivamein dependents dal fretg digl agen tratsch. Perquei miravan ins gia el temps paganil de semnar, cultivar e raccoltar ils fretgs da **certs temps**, **certs dis** ni schizun **certas uras**, ch'ins prendeva per favoreivlas ad ina buna raccolta, ina idea semantenida tochen en nos dis (Zeitzauber). Aschia exista aunc adina l'idea tier nus, ch'ins duessi mai entscheiver ina lavur en general, ina mesiamna ni in venderdis, schiglioc reusseschi ella buc. La sonda duei, en special buca vegnir arau, quei porti negin fretg. La vigelgia de S. Gion avon miezdi duei ins far si tratsch als truffels, quei preservi els dalla malsogna. Medemamein di ins, ton en Surselva sco en Surmir, duei ins las medemas uras scavignar ils baguos, per impedir giattas ed obtener grossas tiastas. En Surmir vala aunc la suandonta cardientscha: tgi ch'enquera flurs il di de s. Gion duront ch'ei tucca de miezdi e penda quellas vid il begl de frina, ha duront igl entir onn ora frina. — Per s. Marc mavan las pleivs da Sutsassiala a Schlans cun processiuin. Tuttas miravan ded esser a bun'ura el liug. Eran lu ils de **Danis** ils **emprens**, deva ei bia prema, mo arrivavan ils de Breil ni era ils de Sumvitg igl εμπрем, lu deva ei bia salin. Pon questas numnadas fuormas de superstiziun vertentas en Surselva e Surmir era haver in cert origin en la magia dil temps (Zeitzauber) dils pagauns, ein ellas tuttina messas en in cert connex cun la veneraziun dils sogns en damonda.

D'ina outra sort ded enzennas superstiziusas ariguard fritgeivladad ein las suandontas. Ellas vulan buca effectuar, mobein sulettamein **indicar** in cert temps ordavon, schebein ei seigi de spegtgar bien u schliet. Aschia profetisescha il pur gia la cureisma: bias quater tempras de cureisma e gronds magnucs matg; macortas quater tempras de cureisma e pigns mignucs matg. Las quater tempras de Nadal han ins bugen cambrida sin ils pegns, sco enzenna

ch' ei detti dariet puma. Il semnader ha gia da Nadal-notg fatg stem sco il tschiel ei stellius, pertgei per el vala: sco igl ei stelliu da Nadal-notg ston ins semnar il graun. Auters persunter han bungen sch' ei bischa da Nadal, sco enzenna ch' ei detti dariet puma el proxim onn. En Bergaglia pretendan ins denton: Tontas steilas da Nadal, tonts ovs fa la gaglina. Sogn Mihèl (29. sett) ei il di pigl apicultur che crei sontgamein: bialaura sogn Mihèl, dat in bien onn de mèl. Il pur sestermenta tuttavia buca d' ina purgina igl empem di de matg, pertgei gliez fa dar bien fretg. Entuorn sogn Giachen e s. Onna quantan ins de vegnir sissu ariguard la raccolta de graun il suandont: bialaura sogn Giachen, drova dus de purtar aua ed in de purtar frina. Plievia s. Onna, car graun. Mo il pur sursilvan haveva gia il matg fatg stem en quels graus, pertgei el carteva: bia plievia il meins de matg, bia paglia e pauc graun. En Surmir mettev' ins d' Anceinza ina curtauna ora sut tschiel aviert. Saveva ins lu prender en ella la sera schetga, vegneva il garnezi bienmarcau, fuv'ella bletscha, vegn il graun scarts. Era tschereschas deva ei buc en Surselva, sch'ei plueva dad Anceinza.

Era tun e cametg vegn savens prius per indicont: tuna ei fetg, dat ei bia truffels. Tuna ei il meins de matg, vegn il graun bienmarcau. Tuna ei il settember, dat ei l'auter onn bia prema. Questas davosas versiuns superstiziusas han plitost il character de simplas **reglas dell' aura**, mo audan era alla superstiziun aschilunssch sco ins crei lur valor. Interessant, mo buca leva de classificar ei la dé-tga: «in magnuc, caschaus d' Anceinza, duei ins buca prender sur mar.»—

2. Auguris favoreivels

Era il suleagl sesbassaus igl unviern sin siu pli bass punct ed entschaveva el puspei a sesalzar, patertgavan gia ils pagauns el temps anticristian vid la futura raccolta. Ei havevan lu la moda de cuvierer lezs dis lur meisa pli abuldontamein che antruras e de far bravas magliadas e preferivan magari certas vivondas u tratgas. Cheutras levan els apparentamein bandischar ils malons della miseria ni undrar ils dieus della fritgeivada e striunar neutier ina reha raccolta per il proxim onn. Quei era ina schinumnada **magia d' entschatta** (Anfangszauber) per il proxim onn. Igl usit ei aunc ditg semantenus el temps cristian e regia empau sblihius en quella

ni tschella fuorma en diversas contradas della Tiaratudestga, en quei senn, ch'ins stoppi duront quei temps magliar bia, schiglioc endiri ins duront igl entir onn o fom. Certas spisas vegnan preferidas sco pèschs, raubas de pasta, certas carns, variond da liug a l' auter.

Ch'igl usit hagi regiu era en Rezia pon ins bein tscharner certs fastitgs, mo els ein strusch clars, segirs avunda persuenter. Da Daniev vegnev' ei pli da vegl duvrau la fuorma per agurar in bien niev onn: «bien di bien onn, della talgia dil paun grond.» La vigelgia de Nadal mava il caluster — forza aunc oz — da casa per casa e tergeva en in paun per il tucrar. Pli da vegl, aschia vegn ei raquintau, survegnevi el aunc vitier in uatsch, pertgei mintga famiglia fagevi per quei di da gentar uatschs. Plinavon mavi pli da vegl il mattatschem cun zampugns e stgellas sut finiastras dellas casas e scadanavi e grevi «Buania, Buania». Lu arvevi ins las finiastras e frevi ora nuschs, tschereschas e péra-tosta. Specialmein en Surmir vegnev' ei cotg da tutt as uisas raubas de pasta: spunschas, pettas, utschis, tarscholas, breztgas ed oravontut patlaunas e petta cun péra, sco aunc ozildi empau dapertut nua ch'igl usit ei tratgs viaden egl ambient dellas fiastas de Nadal e Daniev.

Era duront il tscheiver vegn ei constatau en diversas contradas tudestgas igl usit de guder pli abuldontas e grassas vivondas e quei en fetg diversas fuormas: «il tscheiver duei ins far patlaunas e magliar aschi savens sco il tgaun dat la cua». Da gievgia grassa duei ins magliar carn grassa, sch'ins vul veser or bein etc. Era tier nus ei igl usit ch'ils mats fagevan gromma da gievgia grassa constataus e ch'ins falleva buca de metter si la vanaun gronda quei di. Il num «gievgia grassa» ei pia buca daus per nuot. Dalla gromma e patlaunas vegn ei denton aunc bugen fatg diever ella cureisma; la dumengia de gromma e mesacureisma. A Salouf vegn ei relatau, mettevan ins suenter la tschavera de gromma e mesacureisma in tschadun gromma sut il plantschiu della stiva e laschava el leu entochen il proxim onn. Ultra de quels dis era ei aunc en pliras valladas romontschas usitau che la giuventetgna mava da s. Antoni e da s. Gion els cuolms a magliar gromma.

Il cavagl vegneva consideraus tiels pagauns sco animal de cult e sia carn vegneva gudida sco vivonda de cult, che spendeva speciala forza. Con ditg che quei patertgar paganil ha pudiu seconserver en Surselva dat la Crestomazia Romontscha (II p. 687) perde-tga: «Da mesacureisma vegneva en entginas vischnaucas della

Surselva el temps vegl, sco ei raquentan, magliau la carn d' in pulein. Mo ils spirituals hagian perdegau encunter e plaunsiu hagi ins calau cun quei usit, che vegnevi aunc neu dal temps dils pagauns.» («L'ufrenda dil pulein»! il redactur).

Igl ei buca de constatar cun segirezia, schebein igl usit de guder certs dis certas atgnas spisas dariva era dal temps paganil. Aschia deva ei il di de ventschidas carn e vin, coccas cun meila e capuns cun tiastas da tscheina. La vigelgia de Nossadunna d' uost vegnev' ei dau al caverer vèschlas. Quel haveva de purtar ellas en tegia dell' alp de vaccas e magliar las vèschlas ensemen culla fumeglia d' alp. En Surmir setenev'ins vid il magliar quei di mo da freid e la sera raviuls.

3. Auspezis de malura

Denter ils pagauns cattein nus ina certa tema de schar vanzar dalla tschavera enzatgei, essend che quellas restonzas pudessien lu tgunsch vegnir els mauns de persunas malvulentas che pudessien cheutras nuscher a quels che han schau anavos ellas, ni haver pussonza sur de quels (Schadenzauber). Tenor Plinius (79) regeva quella cardientscha gia tiels vegls Romans. Ella ei fetg derasada tier pievels pagauns primitivs ed exista aunc oz en quella ni tschella fuorma tier pievels cristianisai. Ils Melanesiers ed auters primitivs brischan perquei las restonzas della tschavera. El Tirol crei ins ch' il giavel rimni tuttas miulas e tocca paun vanzada e fetschi ordlunder in paun ch' ins stoppi magliar ardents e tocca paun vanzada e fetschi ordlunder in paun ch' ins stoppi magliar ardents sco burnida. Tier nus ei quella fuorma de superstiziuns pli scarta, denton crei jeu d' anflar in fastitg en Sursès, nua ch' ei vegn detg: cura tg'ins fetta da giantar tot las tratgas, spendra ins in olma ord digl purgiatiera». (En Tujetsch schev'ins ch' ins stoppi sblucrar giu bein l'ossa d'armal, ni ch' in u l' auter biestg mondi alla malura ad alp. — il redactur.)

En la superstiziun paganila ein diversas spisas scumandadas e quei ord biaras raschuns: higienicas, religiusas e spirontamein superstiziusas. Tgi che terguess buca en consideraziun quei, terguess castitg. Quella cardientscha cuora aunc ditg suenter als cristianisai. En Frontscha crei ins ch' ins piardi il lungatg, sch' ins magliassi carn d' in tier ch' il luv ha scarpau. Il talmud dils gedijs scamonda la carn piertg ord motivs higiens e religius, ed en l' Austria la

carn de columbas ed ils vegls Romans predevan il gudiment de certas jarvas ed animals per nunlubi, perquei che quels valevan per sogns. En quest connex pudessen las suandontas versiuns superstitziusas esser romontschadas: Tgi che beiba bia latg caura da pign, vegn nauschs sco las cauras. Affons che maglian scheuldas survegnan plugls. Sch'in affon laguota plum, crescha el buca pli. Ins po observar denter quels verdicts certs motivs pedagogics, higienics, mo era blutta analogia (p.ex. latg caura = nausch sco las cauras). En tgei connex la détga superstitziusa: «dat il sal de meisa entuorn, vegnan quels della casa malperina» duess star, ei perinaga buca dil tut segir.

4. Vivonda de vigur magica

Gia ils pagauns cartevan che certas vivondas cuntegnien ina certa forza misteriusa, ina vertit magica de, per semeglia tener naven mals ni acquistar success. La cardientscha ei aunc oz fetg derasada tiels pievels civilisai. En tiara romontscha attribueschan ins specialmein al latg, al vin, al caschiel ed al paun talas forzas zuppadas. Per ch'ils affons survegnien «ina biala color sco latg e vin»? In mied de protecziun era il caschiel caschus d'Anceinza: «prend'ins da quei caschiel en sac d'ir sur il piogn vi, sche dat ins buc ell' aua.»

Sco vivonda de misteriusa forza zuppada vala tuttavia il paun. Schevan ins bein bugen als affons che paun misch fetschi vegnir buns cantadurs, sche pudess en quei cass bein era scher in auter motiv davostier, sco p.ex. respect avon la vivonda, ni spargnusedad. Ton pli aviarta sepresenta la superstitziun els suandonts cass: ins sa far tschessar il vent cun metter orda finiastra crustas paun; van ins ad urdir, sche sto ins cuvierer giu la canastra culs speuls, ni metter en ina buccada paun (mied de protecziun); per puder tucrar tiers striunai, ston ins metter paun ella buis; sch'in catschadur vul gartiar las uolps, sto el metter treis miulas paun ella purla. — La medemas e semegliontas concepziuns anflein nus era tier biars auters pievels.

D'ina speciala forza ei il paun de Nadal, sco ins vesa ord la suandonta versiun de superstitziun romontscha: sch'ins pren empau paun da Nadalnotg cu ins va a messa, mo ei sto esser pauncasa, dumiec ni segal, sche tegn quel naven tut schliet. Quei «paun de Nadal» vegneva lu duvraus igl entir onn de far paun. Ins met-

teva mintgamai in tec de quei paun denter la pasta, pertgei el aveva la forza de buca schar vegnir mischs il paun. Interessantas analogias cattein nus era tier auters pievels, sco per semeglia en Boemia, nua che rests de vivonda de Nadal fan che las vaccas dattan bia latg.

5. Forza medegonta

Aunc pli bia forza che allas tratgas de fiasta e de cuminonza vegn ei adossau a certas spisas, sch'ellas vegnan magliadas sut certas ceremonias, ni sch'ellas vegnan messas en connex cun auters elements de forza magica, sco per exempel cun l' aua ni cun il stellischein. (Heilzauber). Il stellischein gioga en la superstiziun insumma ina buca pintga rolla. Denter auter vegn ei gie cartiu che las strias ed ils nauschasperts hagien access mo tochen tier la lingua dil stellischein della casa, pli lunsch buc! Aschia di ins era en tiara romontscha che in toc carn criua, ch'ins metti sut il stellischein, seigi el cass de scatschar tuttas briclas. Plinavon di ins, che sche las cauras dettien latg mischedau, dueigi ins better el en indutg, ed ins sappi lu puspei mulscher bien latg.

Il pievel romontsch enconuscha aunc diemberun de reglas e receipts de medischina populara, dallas quallas ei seigi cheu mo menzionau in pér, che stattan el present connex. Beinduras po il mied applicau haver siu effect natural. En gliez cass settractass ei buca de vera superstiziun. — La gaglina, sco animal de cult paganil gauda cheu ina speciala atenziun. Per la melania duei ins magliar carn d'ina gaglina tut nera, ni era ils ovs d'ina tala. Era per schalentau seigi bien grass d'ina gaglina nera. Sco remiedi encunter la melania valeva era magliar farbuns. Remarcabel tgei gronda veneraziun il farbung gauda: ina femna, aschia vegn ei pretendiu, duei seglir siat gadas sur in farbung ora e per allura catschar ils dents en in roser; in um duei vegnir giud cavagl per prender si in farbung. Per mal il venter cussegliavan ins triacca de Vaniescha ni maruns selvadis, ferton che per il modernatsch (Blinddarmentzündung) applicavan ins grass cavagl ni bueva pieun culau, aschi cauld sco pusseivel. (Per buca survegnir malsognas della beglia, stuevan ils affons beiber pieun culau cauld, cura che la mumma culava la pischada. — il redactor.)

Per scatschar viarms prendevan ins castognas en latg caura. Tipica superstiziun schai el suandont recept: per scatschar il vierm

solitari, ston ins magliar brav carn ensalada, scaldar latg e star cun la bucca aviarta suren; quei sa carmalar siadora il vierm solitari de quels che han giu siarps el venter han fatg il medem e carmalau siadora ellas. Entuorn il 17. tschentaner regeva numnada-mein la cardientscha blaua, ch'ei seigi pusseivel, gie cert, ch'ei sappi esser siarps el tgierp human.

Piteva in auter dil stretg, lu deva ins de beiber ad el pischada frestga luentada ni ch'ins deva suandont recept infallibel: metter tuargia suitg sin pupi blau de zucher, tagliaus ora en fuorma d' in cor e tschentar ella sin il pèz; avon che rasar ora la tuargia, ston ins furar il pupi dapertut cun ina guila. Per il trer anavos enconuscheva ins buca las curas en nos sanatoris alpins, mobein carteva de saver curar il tuberculus cun dar rosmarin bugliu giu en latg caura, ni era cun far magliar el carn uolp u carn tgaun.

En Sursès attribueschan ins allas suandontas vivondas forza medegonta: Pieun culau per mal il venter, ferton che paun lom ei schliet pil magun e caschiel veder fa saung grev e tgi che maglia bia paun graun (pang grang) survegn plugls. Per il madernatsch era ei de scaldar si crestgas-graun. Haveva in pegliau malcostas vegneva ei barsau paun e vin en pieun culau. Piteva in auter dil stretg, vegneva ei mess carnpiertg u sunscha sil pèz. A quels dil trer anavos vegnev' ei medemamein sco en Surselva dau carn tgaun ni era «erva bisetga bregna» en latg caura.

Empau divers ein ils mieds medicinals en l' Engiadina. Per la tuoss tgaun devan ils vegls zucher bugnau en ischiu de vin e quei in pèr buccadas, mintgaga ch'in tuscheva, ni era frosslas cotgas cun zucher candel. Encunter emoridas deva ei in fetg sempel mo segir mied: magliar tafer mèl d'aviuls. Per la tuoss tgaun dev'ei aunc in auter nunfallibel mied: mèl d'aviuls, mischedau cun purla de sittar; quella sto vegnir smaccada en frina e vegnir mischedada cun mèl; damaun e sera ei de prender in tschadun de quella mixtura.

Returnein en Surselva. Forza medegonta vegn plinavon aunc attribuiu als truffels, che vegnan mess si crius en talgias encunter mal il tgau, sco era paun cauld, geneivra ed ischiu pil medem mal. Paun cauld ual prius ord fuorn, vegneva era tenius si per mal las ureglias e truffels cotgs, smaccai caulds vegnevan era applicai per mal il dies. Ovs smaccai gudi cun crosa e tut sco era tschereschas neras bein madiras survevan sco excellent mied encunter mal il

magun. Perencunter: caschiel niev fa fom, caschiel veder fa saung tschuff.

Remarcabels e dil tut superstizius ein ils remiedis ch'ins fa valer en Sursès: in che maglia il tschienavel iev, ch'ina gaglina ova, peglia buca malcostas. Per tener naven il «mal da nerva» vegneva purtau quater castognas selvadias, duas per sac; cheutras sentevan ins lu mai pli quei mal.

Vivondas preparadas certs dis han speciala forza magica de medegar sco nus intervegnin ord las sentenzias superstiziusas: pischada de s. Barclamiu ei bien per dil tut, mo ins sto trer ella quei di; paun de mars, fatgs sco ei s' auda vegn buca mischs. Pli da vegl, vegn ei raquintau, fagevan ei il mars paun per igl entir onn.

La vivonda survescha en la superstiziun beinduras sco **medium**, per sedeliberar d'in mal, ni entras il qual la malsogna sa vegnir transportada sin ina outra creatira. Quella cardientscha ei fetg derasada en biaras contradas jastras, cunzun tudestgas. Aschia legin nus dal pievel dils Wends (Wenden): sch'ins ha la melania ed ins maglia dad in paun treis buccadas e porta il rest leu nua che duas vias sespartan ed in utschi maglia da quei paun, ei il malsaun medegaus. Ad Oldenburg dat il malsaun cun febra in taglier latg sgarmau al tgaun e di leutier: prost Hund, du Krank und ich gesund. Cura ch'il tgaun ha schigliau il latg, beiba il malsaun sez ed aschia sto vegnir fatg treis ga e lu ha il tgaun la febra. Ina parallela anflein en Sursès nua ch'ins carteva de saver far calar la tuss tgaun cun schar magliar empau il tgaun ord il taglier e lu dar el agl affon, matei cartend che la malsogna vegni cheutras prida si dal tgaun.

6. Magia analogica

Savens e savens entuppein nus ina curiosa specia de superstiziun, che sebase sin la suletta analogia. Ins ha tema d' in mal, ins quenta cun in avantatg ord spironta analogia. Per quei che quei cert animal ni quella certa plonta ha quellas e quellas qualitats, survegn ins sez las medemas, sch'ins maglia lu carn u lur fretg (Analogiezauber). Ils Caribs pagauns per semeglia maglian negina carn lieur, per buca vegnir schi temeletgs sco las lieurs. Ils Caribs maglian buca carn piertg, per buca survegnir egls aschi pigns sco ilsezs. En Bukovina dueien affons che han difficultads de plidar buca magliar peschs, per buca vegnir mets sco ils peschs. Aschia

anflein nus era en tiara romontscha il pli deletgeivel striegn analogic che deriva il pli probabel dal paganissem retic. Affons, aschia pretendan ins, che beiban latg caura da pign, astgan da grond ir sco las cauras el malsegir. Beiber saung camutsch detti curascha. Tier la medema categoria audan era il magliar carn tgaun ni grass tgaun encunter la tuoss tgaun, nua che l'analogia schai sulet el plaid. Ina analogia de pign senn ei tgunsch d'enconuscher era en ils suandonts recepts medicinal: encunter l'anemia (Bleichsucht) duei ins magliar rida, cotgla, ni beiber aua de guotas de calzers, magliar ragischs melnas ni era ravas cotschnas (pervia della colur!). Era té d'urticlas alvas vegneva cussegliau per anemia, medemamein il suandont recept: per il bleisucht ston ins prender in liter bien vin vegl, sgartar en ina nusch muscat, metter en in per fadetgnas rosmarin, schar star ventgaquater uras e beiber de quella mixtura in miez glas duas ga a di. Ord spironta analogia ein ins par'ei era vegnius tier la suandonta superstiziun: ha igl artg bia verd, dat ei bia fein, bia tgietschen dat ei bia vin, bia melen, bia graun.

7. Paun sanctificau

En la sontga supplica dil paternies: nies paun de mintgadi dai a nus oz, ei il plaid «paun» substitut de scadina vivonda humana necessaria. Era en la superstiziun paganila valeva il paun da vegl enneu buca mo sco vivonda de speciala forza magica, mobein sco summa de tutta vivonda humana; el vegneva consideraus sco in dun dils dieus e steva sut speciala protecziun de certas deitads. In malfatg era ei de dishonorar il paun e paupra il profanader. Ina concepziun fetg derasada denter ils pievels culturals, pagauns ed era cristians! Il cristianissem ha giu fetg lev ded acceptar quest'idea; quei tonpli che Cristus ha sanctificau il paun entras sias duas grondas miraclas de multiplicaziun dil paun ed entras eleger il paun sco materia della SS. Eucharistia. Mo gia il pievel elegiu enconuscheva dapli la mana el desiert il paun dil tschiel. La concepziun paganila de haver respect dil paun ei semantenida fetg viva el cristianissem, ei cristian atras ed entras, sco expressiun dil sublim schenghetg de Diu. Il patratg vegn exprimius dal pievel romontsch entras ina partida bialas sentenzias: Paun astga ins buca better giun plaun, schiglioc bragia Niessegner. Buca metter sut su il paun sin meisa, schiglioc mett'ins Niessegner cul tgau engiu. Bu-

ca tagliar il paun senza basegns, schiglioc bragia Niessegner. En Sursès di ins: il paun trembla siat ga en fuorn, per tema de vegnir sut ils dents dils pors. Tgei stema ch'il paun gauda exprima la suandonta versiun sursilvana: sch'in paun ei sutsura ed in affon en prighel, duei ins igl empren metter sidretg il paun e per lu gidar igl affon. Gronda era la tema de vegnir castigiaus per dishonorar il paun sco ins scheva: quel che snazregia il paun va buc enta parvis; paun astgan ins buca better enta fiug, schiglioc vegn ins a stuer endirar fom.—Il paun valeva tier nos vegls per caussa benedida e sanctificada ed ins fageva sgarscheivel de schar giun plaun ni ir a piarder mo ina suletta buccada, per respect avon il dun de Diu e per tema de vegnir castigiaus. Turschada la pasta el brieck de paun, fageva ins la crusch sin la pasta ed il bab casa sneza sez aunc oz en famiglias de tradiziun il paun fagend igl empren la crusch cul cunti sul paun.

Sco il paun aschia meretta era l'ulteriura vivonda de vegnir tractada cun respect. Ei schai in sentiment el pievel ch'ins offendi ni violeschi igl animal dal qual ella deriva: sch'ins catscha il cunti el latg, taglia ins igl iver della vacca. Tut maltractar ni sfarlatar vivondas porta ella cardientscha dil pievel discletg: tgi che sgreffla l'ossa cun il cunti, ha buca cletg cun ils tiers en l'alp; ins sto schubergiar schuber la carn d'armal dall'ossa, e lu han ins meglier cletg culs tiers. Perencunter di il Surmiran: tgi tgi speila bagn l'ossa, o er furtegn.

8. Vivonda pils morts

El paganissem regeva l'idea ch'ins duessi reservar vivondas als morts, specialmein als sperts della casa ed als dieus-casa (Penats) ed unfrir quellas ad els. Talas ideas sesprendan aunc ditg viaden el temps cristian e semantegnan en ina fuorma u l'otra. El Tirol fagev'ins per ex. da Numnasontga ina specia de coccas e laschava las restonzas anavos sin meisa e scheva: quei auda allas paupras olmas, e metteva candeilas ardentas entuorn. Egl usit cristian anflein nus tier nus zatgei semegliont sch'ins di: mett'ins sal enta fiug, sche fan ins ina buna ovra per las paupras olmas. La Baselia ha cristianisau il dar de magliar als morts ni als dieus, cheutras ch'ella substituescha quels entras ils paupers, che han de basegns dell'almosna. Pli da vegl, forsa aunc buca avon ton daditg, vegneva ei fatg las «punschas dellas olmas», en beinenqual vischnaun-

ca della Surselva. Quei era pauns fatgs aposta sil di dellas olmas per dar als paupers; la notg dellas olmas vegneva ei schau arder cazzola. Era en Sursès vegneva ei unfriu als morts cun dar paun e latg als paupers il di dellas olmas. Igl usit sesmembrescha en melli variantas: spendas, duns a caussas pias e stèr de bara ed autras.

9. De magliar als rugadurs

En cumpignia cun rugadurs che damondan per almosna per dustar la fom speresenta la superstiziun puspei en ina tut atgna comparsa. Ins crei che quels sappien far e fetschien donn, sch'ins catschi naven els senza dar de magliar. Quella cardientscha ei fetg derasada era tier auters pievels e compara gia el paganissem antic roman (Ovid, Philemon e Baucis!)

Dad ina perdetga viventa hai jeu il suandont sco mussament dell'existenza de quellas cardientschas tier nus: avon circa 50 onns, entuorn la scumiada dil tschentaner vegneva da temps en temps in vegl rugadur, numnaus il pegliatalpas dalla val siaden a rugond l'almosna. Esser eri el da Marmurera ni da leu entuorn. Ins temeivi magari il curios schani cun sia vusch gita, ch'el savessi nuscher, sch'ins detti buc ad el tenor giavisch. En ina casa hagi ins buca dau dalla suppa de perdanonza e catschau naven el cun nuot, cun la stgisa ch'ins hagi buca peda. Il talpè seigi s'absentaus cun la smanatscha: sche vegnis vus ad haver la talpa sin la platta de fiug. E la talpa hagi dau sin la platta de fiug. Ina outra gada hagi el rugau per puma en ina casa. La dunna ha renvieu el tier gl'um. Quel hagi snegau la supplica cun dir ch'el hagi ina gronda famiglia, sappi buca dar Il vegl seigi ius ed hagi strihau cul maun sul dies d'ina stiarla ora. L'auter di seigi quella crappada. Ina outra ga seigi il pegliatalpas vegnius si d'alp Nadels-Davon ed hagi rugau per gromma. La fumeglia hagi dau gromma, mo vuliu far la stucca e hagien mess cuagl alla gromma. Il rugadur hagi survegniu snueivlas dolurs el venter, mo cun el era tut la fumeglia culponta. Da quels ein plirs aunc en veta e san dar perdetga!

Remarcablamein vegn era il cuntrari avon: quel che dat vegn castigiaus. La Crestomatia romontscha raquenta co la muria ei vegnida a Breil: a Breil ei vegniu ina veglia en stiva nua ch'ei fagevan tscheiver ed ha rugau per la murdiu. Tuts ein stai eri ed han mirau sin quella veglia curios. Ina matta hagi dau ad ella ina buc-

cada paun. Enstagl «Dieus paghi, Nossadunna» hagi la veglia detg alla matta: «Quei ei tiu donn» e seigi semenada entuorn per ira giuadora. Tut hagi lu viu che la veglia eri cavorgia; davos eri ei nuot. Tementai hagien ei calau de saltar e seigien i a casa. Gl'auter di seigi la matta che hagi dau la buccada paun morta dalla muria e pli tard tuts ils auters ch'erien en stiva. A Breil seigi vanzau mo paucs dalla muria e quels seigien i cun crusch a Nossadunnaun. (Aunc pir! Lezza gada seigien **tut** ils affons dil vitg de Breil morts. Con trest, in vitg senza affons! — il redactur).

10. Magia d'amur

Certs pievels, specialmein ils Serbs, han ina atgna predilecziun per certas spisas, cunzun tratgas de mèl, zucher e fava ch'ei considereschan sco vivonda d'amur magica. Igl intent ei ded entras quellas spisas ch'ins porscha ad ina persunacarezada, per aschide-dir striunar ella, per ch'ella carezeschi aunc pli fetg; igl agen fluidum dil tgierp duei vegnir transportaus ni quasi sfurzaus si ad ella. Quei ei tuttavia lu il cass, sche cretas ingredienzas vegnan mischedadas alla vivonda, sco nus havein novas dils Serbs, Slavs ed era da contradas tudestgas, nua ch'ei vegn mischedau saung, unglas, cavegls, suadetsch ed autras caussas cuspireivlas, sco era ina purla che vegn fatga ord giatels tschocs e.a.v. ellas vivondas ni cotg ellas pastas. Slavias dil sid truschen la pasta della tuorta d'amur sil natis ed ei cunvegn de cuescher ded autras numerosas extravaganzas eroticas. Mo pervia della cumpletadad de questa lavur, stuein nus allegar cheu las fuormas dallas qualas la Crestomatia Romontscha fa menziun: il mat tagliava il det pign e scheva digrar treis daguots saung el glas vin della matta. Las mattauns mettevan la ragisch striegn en pettas ch'ellas survevan als mats. In auter recept: ins sto cavar ora la ragisch-maun e schar seccar quella en l'umbri-va, suenter pisar ella en purla, metter quella purla en in glas vin e schar beiber il mat; per esser pli segira sto la matta prender la part della ragisch che ha la fuorma de maun femna, buca quella che ha la fuorma de maun um. (Suenter l'unfrenda dil pulein prendevan las mattauns en ina butschaletta in tec dil saung pulein e mettevan en la sera de pushegn enzaconts daguots el migiel vin de quel ch'ei havessen bugen giu— e quei gidava tier lur intent. — il redactur.)

11. Vivonda el siemi

Buca pauc interessants ei era tgei che vegn tut criticaü dal siemiar da sias vivondas. Quellas declaraziuns darivan dad ina superstiziun orientala, indica e greca. Quellas cardientschas blauas ein fetg derasadas en bia contradas dell'Europa. Sch'ins siemi bia da vivondas, seigi de spitgar in mortori. Tenor lu superstiziun bavaresa munta magliar dad in liug elevau anora, pussonza e forza. Ils Slavs dil sid creian, che sch'ina giuvna dunna siemi d'ina gallina barsada, mieri enzatgi ord sia parantella; sch'ella siemi aber dad ovs, cugliuni siu um ella. Persuenter seigi bunas enzennas, sch'ins siemi da peschs. En romontsch vala ei: sch'ins siemia da paun criu u de carn frestga, sche miera gleiti enzatgi. Sch'ins siemia dad ovs dat ei sventiras.

12. Las enzennas dil calender e vivonda

Sco dapertut, aschia miran ins aunc oz fetg sin las enzennas dil calender. (Ariguard natira, derivonza ed impurtonza dellas enzennas dil calender comp. mia lavur: semenza e raccolta en la superstiziun populara, en Annalas della società retoromontscha LXXI, pg. 208/209). Cura ch'igl ei de far paun, mazzar ni semnar vegn ei per ordinari aunc oz mirau sin las enzennas. Las cardientschas de quella specia stattan quasi tuttas en l'enzenna d'ina ortga magica d'analogia ed ein pura ridicula superstiziun de pauc senn ed de negina fantasia. Las versiuns currentas romontschas ein denter auter: semnan ins truffels ils peschs, vegnan ei loms, ell'enzenna della fumitgasa, crescha mo la rabetscha, en l'enzenna dil scorpion vegnan ei peters. Truffels ston ins semnar il capricorn, lu vegnan ei buns, ni il bov, lu vegnan ei gross. De semnar graun duei ins metter si ina capiala lada, lu vegnan las spigias era ladas. Per la mezza-casa ein schliatas enzennas ils peschs e la fumitgasa, bunas il capricorn, il bov e la stadera. — Pura superstiziun de strias eis ei sch'ins di che las strias maglian bugen tschereschas nerass, sco era la suandonta détga: cura ch'ei vegn buca pischada ei ina stria en la panaglia; ins duei far in tagl cul cunti vid la panaglia, lu tucca ins la stria e suenter vegn ei pischada.

*

Sco ins vesa, schai in grond bein de natira ed atgnadad folcloristica zuppau en la nazionalitad romontscha, e quei mo sil limitau intschess della superstiziun populara e sulettamein ariguard la vivonda. Igl autur de quest tractat ha sulettamein vuliu far ina emprova de scavar quei scazzi e mussar sia rihezia, indicond tgei savess aunc tut esser zuppau. Sche questas lingias ein el cass, de far attents, con prau ei buca araus, han ellas contonschiu lur finamira.

Remarca: Cun risguard sil spazi limitau de quest annuari ha gl'autur stoviu desister de citar en detagl las fontaunas e la litteratura sco era igl entir aparat de comprovaziun scientifica, il qual stat denton aunc adina en possess digl autur. Las principalas ovras consultadas ein: *C. Decurtins*, *Rhätoromani-Chrestomathie*, tom 2, 4, 10, 11. *Hoffmann-Krayer*, *Handbuch des deutschen Aberglaubens*, ed. nova, tom 1 e 8. *Sprecher-Jenny*, *Kulturgeschichte der Drei Bünde*. Pliras fuormas de superstiziun darivan directamein ord bucca da perdetgas *viventas*.